

Martonyi Éva:

REALISTA SZÖVEGEN VÉGZETT SZEMIOTIKAI GYAKORLATOK PROBLÉMÁI

A.J. Greimas Maupassant-elemzése

Greimas a szemiotikus találkozását a szöveggel az etnologus munkájához hasonlítja, aki különbözőségének tadatában, de szimpátiával eltelve, korábbi és megfelelően szervezett tudásával felvértezve indul a kutató munkára, és bár tevékenysége olykor gyümölcsöző, gyakran kénytelen kétségbevonni az előregyártott magyarázatokat, ha olyan tényekkel találkozik, amelyek biztosnak vélt ismereteivel nem esnek egybe.

Greimas a szöveget szintagmatikus szerveződése oldaláról közelíti meg, amely elv tulajdonképpen csak egyik a szövegmegközelítési módok közül és amely elsősorban a szegmentumokra való tagolódást vizsgálja, a szabályszerűségek felismerésére, és főleg azoknak a modelleknek a felismerésére törekszik, amelyek a narratív szerveződés előreláthatóságára vonatkoznak. Elvben nem zárja ki, hogy e modelleket mindenfajta szövegre alkalmazhassa, sőt bizonyos extrapolálások révén az emberi magatartásokra is kiterjeszhetőnek véli. Greimas tehát igen közel áll ahhoz, hogy a szemiotikát egyetemesvilágmagyarázattá szélesítse, jóllehet korábbi műveiben inkább konkrét szövegek vagy szövegegyüttesek /pl. Bernanos világa/ elemzésére szorítkozott.

Módszertani alapvetésként Proppot idézi, aki hallatlan nagy hatást gyakorolt a francia szemiotikai iskolára. Greimas nemcsak épít a Propp által felvázolt kategóriákra és funkciókra, hanem kutatási elvként is a proppi gondolatot fogadja el, miszerint az egyszerűbbtől az összetettebb felé célszerű haladni.

A Maupassant-szöveg elemzése 1976-ban jelent meg¹ és a bevezetőben Greimas összefoglalja a szemiotika válságának tüneteit és okait. Az első hiba véleménye szerint a proppi

séma tulságosan mechanikus alkalmazása. E séma egyszerű rávetítése az irodalmi alkotásokra egyáltalán nem növeli ismereteink számát a narratív szerveződés mikéntjére vonatkozóan és egyáltalán nem tud számot adni a tanulmányozott szövegek specifikuságáról. Másodszor: ha az irodalmi szemiotikai kutatás nem-reprezentatív, modern és a végletekig kidolgozott szövegeket választ, akkor eljuthat ugyan bizonyos heurisztikus értékekhez, új koncepciók kidolgozásához, de mindezek csak az irodalmi kritika új szempontjaiként érvényesülhetnek és nem segítik elő a szemiotika általános fejlődését. Harmadszor: gátlólag hat a szemiotika fejlődésére két ellentétes álláspont, az egyik minden egyes szöveg egyedi voltára hivatkozik, a másik pedig arra, hogy minden szöveg végtelen szánu módon olvasható. Az első nézetet vallók azt állítják, hogy minden egyes szöveg számára külön nyelvtant kell konstruálni, míg a második nézet szerint, ha a szöveg autonóm kódok sokaságának terméke, akkor az egység elve csak valami egyéb, metafizikus mélységben kereshető, amelynek megragadására a szemiotikai eszköztár alkalmatlannak bizonyul.

E három pontban összefoglalt okok tulajdonképpen nemcsak a szemiotika válságának jellegére világítanak rá, hanem a kivezető utat is megmutathatnák. Az első a módszertani kérdésekre utal. Ha a proppi séma elégtelennek bizonyul komplex irodalmi szövegek elemzésére, nyilvánvalóan további finomításra szorul. Ezt az utat követi Greimas vagy pl. Bremond is. A második ok nagyon lényeges kérdésre tapint rá, nevezetesen arra, hogy a választott kutatási tárgy szükségképpen befolyásolja a kutatási módszert. Greimas Maupassant-elemzésében ez a kérdés sajátosan vetődik fel, erre a továbbiakban térünk ki. A harmadik pontban megjelölt nehézségek, amelyek a szövegek egyedi mivoltára és az olvasatok sokféleségére vonatkoznak, arra utalnak, hogy a szemiotikai apparátus még mindig nem eléggé kidolgozott, és nem tud megfelelőképpen számot adni sem a szövegek egyediségéről, sem pedig sokféleségükről. Greimas elismeri, hogy a hiba ténylegesen az alkalmazott eszközök elégtelen voltában rejlik "Ha nem vagyunk képesek felismerni bizonyos szövegek szintagma-

tikus koherenciáját, vagy az azok alapját képező szemantikus univerzum szisztematikus jellegét, akkor ezt nem szabad összekeverni a koherencia vagy a rendszeresség meglétének tagadásával." ²

Az egyetlen lehetséges megoldásnak az általa követett módszer tűnik számára; az, hogy egy aránylag egyszerű, kissé divatjamult író elbeszélését választja, és megpróbálja gyakorlati uton felderíteni, hova vezet ez az út. Így esik tehát választása Maupassantra. A kiválasztást motiválja még az a tény is, hogy az elbeszélés műfajilag viszonylag közel áll a meséhez, továbbá, hogy Maupassant szövegeit szinte mindenki ismeri, és hogy kissé kimentek a divatból, modern újraértelmezések nem zavarják a szemiotikus munkáját.

Ezzel kapcsolatban felmerül egy nagyon lényeges kérdés, nevezetesen a műfajok kérdése. Greimas szerint bármely irodalmi szöveg tanulmányozása szükségképpen felveti annak valamilyen "szociolektális univerzumban" való elhelyezését. "Amennyiben irodalmi univerzumokon olyan szövegklasszifikációkat értünk, amelyek megfelelnek a kulturális szférák dimenzióinak /vagy olykor az önmagukban vett és zárt társadalmak határainak/ és amelyeknek etno-taxionomiákban megnyilvánuló formája van, amely formák meghatározzák - megkülönböztető kategóriák és megfelelő lexikalizáció segítségével - új diszkurzusok /discours-ok/ további produkálódását; és ha feltételezzük, hogy ezeket a "természetes" klasszifikációkat mint "műfajelméleteket" tehetjük nyilvánvalóvá, ill. ily módon írhatjuk körül őket, akkor látni fogjuk, hogy Maupassantéhoz hasonló irodalmi szöveg leírásának megkísérlését azzal a kérdésfeltevéssel kell kezdenünk, milyen mértékben írjuk le ugyanakkor a tizenkilencedik századi francia próza valamely realista szövegét." ³

Greimas azonban elsősorban nem mint realista szöveget tanulmányozza a szóbanforgó elbeszélést. Kétségei vannak ugyanis afelől, vajon az ilyen kérdésfeltevés eredményekre vezethet-e.

Szerinte a szemiotikai inspirációju kutatások a fantasztikus vagy a realista műfajokra vonatkozóan inkább újabb kérdéseket vetettek fel, semmint válaszokat adtak. Szerinte "nemcsak, hogy nem létezik szöveg, amely tökéletes megvalósítása lenne egy műfajnak, de a műfaj, mint időn kívüli organizáció, logikailag megelőz minden szövegbeli megnyilvánulást. Állítható-e tehát, hogy létezik a 'realista diszkurzus', amelynek megvan a saját organizációja, az irodalmi univerzumoktól és azoktól a kulturális szféráktól függetlenül, amelyekbe tartozik és amelynek állandósult strukturális tulajdonságait olymódon lehetne felismerni, mint pl. a közmondásokét vagy a találókérdéseket, legyenek azok európaiak, afrikaiak vagy ázsiaiak? Hogyan emelhető a realizmus egyetemes koncepció státuszára?"

A műfaji meghatározottság kérdése különösen élesen vetődik fel a XIX. század második felében a francia irodalomban, amikor két áramlat a realista és a szimbolista címke alatt látszólag kibékíthetetlenül áll szemben egymással. Hogyan lehet az, hogy egy generációhoz tartozó, ugyanolyan szociolektális univerzummal rendelkező emberek olyannyira különbözzenek produktumaikat illetően? Sőt, ami még ennél is több, gondolkodási módjukat és formáikat illetően is? Elképzelhető-e, hogy bizonyos elemzésekkel feltárható lenne, hogy e kétfajta diszkurzus valamilyen szinten mégiscsak összehangolható? Másszóval, bizonyítható-e, hogy Maupassant legalább annyira szimbolikus, mint amennyire realista? Greimas nem kerülheti el a kérdést, bár mindenekelőtt olyan szemiotikai jellegek feltárására törekszik, amelyek valamiféle leltár, vagy katalógus készítése céljából a későbbiek folyamán generalizálhatók.

Amennyiben Greimas az irodalmi műfajokat említi, azzal szükségszerűen együtt jár a gondolat, hogy az általa vizsgált elbeszélést nem tekintheti teljes mértékben függetlennek a szöveget létrehozó objektív és szubjektív körülményektől. Az általa "szociolektális univerzumnak" nevezett kategória nem független a társadalmi környezettől, ha annak meghatáro-

zó jellegét nem is fogadja el teljes egészében. Az elemzést néhány ponton mégis összefüggésbe hozza a kérdéssel, nemcsak a már említett szimbolizmus-realizmus relációban, hanem az írói attitűdre vonatkozóan is /pl. hazafiság, ateizmus/.

Visszatérve a metodológiai megoldásokra, lényegesként említendő, hogy Greimas a szöveget kitérőkkel és visszautalásokkal végső soron lineárisan és szintagmatikusan vizsgálja. Ez nem jelenti azonban a paradigmikus vizsgálat teljes kizárását /vö. Courtès/. Eljárása továbbá saját bevallása szerint autodidaktikus. Ezen azt érti, hogy a lehető legnagyobb számú szöveg-tényt /"fait textuel"/ igyekszik megvizsgálni, de minden szegmentumra, minden szekvenciára nézve a lehetőségekhez képest változtatja a szempontokat és a súlypontokat, igyekezőn ily módon a szöveg-variánsokat metodológiai variánsokkal megtoldani.

A körülhatárolt és részleges elemzésekkel olyan metodológiai modellt kíván felépíteni, amely szerinte pillanatnyilag legjobban megfelel a szemiotikai kutatás stratégiájának. Valahányszor új, még nem analizált jelenséggel találja magát szemben, oly módon építi fel annak reprezentánsát, hogy a modell általánosabb legyen annál, mint amit a vizsgált tény megkövetel, hogy a megfigyelt jelenség a modellnek, mint csak egyik változata jelenhessék meg. Így vezet el a szöveg-gyakorlat elméleti megfontolásokhoz is, amelyek tulmennek a szöveg egyediségén, a problematikákat operációs fogalmakká és metodológiai paraméterekké alakítja, amelyek később alátámaszthatók, illetve részlegesen cáfolhatók.

A szöveget előzetes induktív és interpretatív megközelítése alapján szekvenciákra bontotta. Ezekből tizenkettőt vélt felfedezni, amelyek címmel ellátva alkotják a könyv fejezeteit és egyben az elemzés egységeit. Maupassant A két barát c. elbeszélése röviden arról szól, hogy két barát, Morissot és Sauvage a körülzárt, éhező Párizsból kiszökik, hogy kedvenc időöltésének, a horgászatnak hódolhasson és végre jóllakhasson. A poroszok

elfogják őket, a porosz tiszt halállal fenyegeti őket, hacsak el nem árulják a jelszót. A két barát azonban nem szól semmit, mire a poroszok kivégzik őket, holttestüket a vízbe dobják, majd a porosz tiszt jóízűen elfogyasztja az általuk fogott halakat. Az egyes fejezetek címe: Párizs, a barátság, a séta, a keresés, a béke, a háború, a fogság, az újraértelmezés, a visszautasítás, a halál, az eltemetés és az elbeszélés lezárása. A szöveg felosztása több szempontból végzett elemzés eredménye. A szempontok a következők: tér-idő koordináta, grafikai, forikus⁵, aktoriális, topikus és logiaki szétválasztás.

A szöveg szerveződésének nagy vonalai a lépésről lépésre történő olvasás /"lecture"/ folyamán bontakoznak ki. Láthatóvá válik, hogy az elbeszélés két egymást követő elbeszélésre tagolódik, mindkettőben két korrelált narratív program valósul meg, az alanyé és az anti-alanyé. A programok egységét az izotópiák biztosítják.

Mielőtt az izotópia kérdésére térnénk, érdemesnek látszik megemlíteni néhány olyan szöveg-produkáló mechanizmust, amelyek kiindulópontként szolgálhatnak további elemzésekhez. Ezek a kognitív és pragmatikus dimenzió az elbeszélésben, az anaforizáció és a kioldás és a bekapcsolás mechanizmusa.

Greimas felismeri, hogy minden elbeszélés legalább két történetet tartalmaz, az alanyét és az anti-alanyét. A két történet formai szerkezetében nem különbözik, pusztán morális színezetük lehet pozitív vagy negatív. E kettőződés azt jelenti, hogy a narratív sémát úgy kell tekinteni, mint ami kétféle narratív utvonalból /"parcours narratif"/ tevődik össze. A két utvonal találkozására szükség van és az alanyok konfrontációjában jelenik meg. A konfrontáció jelenti a narratív séma fordulópontját /"pivot"/. A konfrontáció lehet polémikus vagy tranzakcionális. Az első esetben küzdelemre kerül sor, a másodikban értéktárgyak cseréjére. Az emberek közti kapcsolatban az első az osztályharc, a második pedig a társadalmi szerződés gondolatának felel meg. Greimas szerint a figuratív jellegű narratív diszkurzusban a megismerő

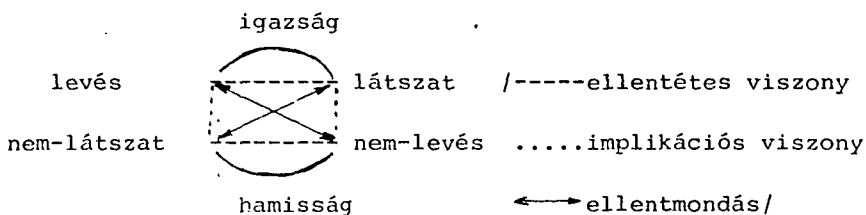
dimenzió a szóbeli szövegeknek írásbelivé válása során egyre nagyobb szerepet játszik. A megismerő dimenzió képes saját narratív programokat is kialakítani, szerepet játszhat a kompetenciák megszerzésében, sőt saját figuratív síkok kidolgozására is alkalmas.

Az anaforizációt, illetve a kataforizációt Greimas szöveg-produkáló mechanizmusként elemzi. Ugy véli, hogy a diszkurzív permanencia nagyrészt az anaforizációs, illetve kataforizációs eljárásokon alapszik.

A kioldás és bekapcsolás /"débrayage", "embrayage"/ mechanizmusai egyenlőtlen és változó távolságot hoznak létre az enunciáció és az enuniciált követelményei között, ami grammatikai produkciójuk módja szerint határozható meg. Greimas úgy véli, hogy a leíró, a párbeszédes és a narratív diszkurzív egységek elsősorban kioldási és bekapcsolási módjaik által definiálhatók.

Visszatérve az izotópia kérdésére, Greimas felderíti, hogy az egész elbeszélés az igazmondás izotópiáján alapszik. Az egyik alany narratív programja mint a látszat győzelme és a lét kudarcra jelenik meg, a másiké pedig látszólag kudarcra, de valójában győzelemmel végződik. /Két barát - ill. porosz tiszt./

Ezt a szemiotikai négyszöget a következőképpen ábrázolja.

Az elbeszélés elejétől végig azon alapszik, hogy valami nem az, mint aminek látszik. A két barát nem kém, mint ahogyan a porosz tiszt feltételezi, sőt a kozmikus dimenzióban sem

ugy jelennek meg a dolgok, amilyenek valójában. Az ég sem az, aminek látszik, sőt a víz sem.

Ezzel kapcsolatban dolgozza ki Greimas az idiolektális és szociolektális univerzumok lehetséges kapcsolatait. Maupassant idiolektális univerzuma a XIX. századi francia kulturális kontextusban megnyilvánuló szociolektális univerzumhoz kapcsolódik. A szemiotika által felállított modellek, az individuális és kollektív modell összevetése alapján igyekszik Maupassant idiolektális szemantikai univerzumát közelebbről is meghatározni. A jelenlegi kutatási stádiumban azonban pusztán annak konstatálásával éri be, hogy a két struktúra homologizációja Maupassant-nál sajátosan jelenik meg. Maupassant univerzuma az ún. individuális modellel homologizálhatóként jelenik meg, és csak ritkán utal a kollektív modellre.

Greimas ezzel mindössze fel akarta hívni a figyelmet a "szemantikai eredetiség" koncepciójának egyik lehetséges megközelítési módjára.

Viszont e strukturák elemzése tette lehetővé számára, hogy az eredeti interpretációt kibővitse. Az ég szerepéből indul ki, amely a szövegben díszforikus⁶ konnotációval jelenik meg, ürességével tüntet. Greimas itt ismét kívülről, kulturális kontextusból veszi az elemzés kiindulópontját: "Nyilvánvalóan lehetetlen az égről úgy beszélni, hogy ne utaljunk keresztény megjelenítési formáira, amelyek tulajdonképpen kollektív hiedelmeken alapulnak, egyszerre axiológiai és ideológiai mezőt alkotnak, szociolektálisak, amelyekhez viszonyítva definiálódik a Maupassantnak nevezett kijelentő /"énonciateur"/ idiolektális ábrázolása."⁷ Ezzel a kiindulóponttal már meg lehet keresni az elbeszélés azon információit, amelyek az újfajta értelmezést lehetővé teszik. Lehetővé, de nem szükségszerűvé. Mindezt egészen odáig lehet vinni, hogy az olvasás egészen új figuratív izotópián nyugszik, mint ami az első elemzésből nyilvánvalónak látszott.

Ezek után fel kell tenni a kérdést: Mitől függ, hogy az

elbeszélésnek több olvasata lehetséges? Mindenekelőtt az olvasó receptív kompetenciájától, attól, hogy képes-e az író /"énonciateur"/ által explicite kifejtett izotópiákból kiindulva új figuratív izotópiákat létrehozni. Hibás lenne azonban annak feltételezése, hogy mindent vissza lehet vezetni az olvasó szubjektív kompetenciájára és a lehetséges olvasatok végtelessége teóriájára. A pluri-izotópikus szövegek kompetenciáját nem az olvasó, hanem az író részéről kell feltételeznünk. Ennek a kompetenciának az intézményesítése nem más, mint a parabolikus diszkurzus elismerése. "Parabolákban beszélni nem más, mint az egyik izotópiát a másikba átfordítani"⁸ - mondja Greimas. Ha ennek meglétét elismerjük a . . . századi francia irodalomban, akkor könnyen kimondhatjuk, hogy Maupassant ehhez a mitikus, szimbolista írásmódhoz /"écriture"/ kapcsolódik.

Visszatérve most már az elbeszéléshez, az izotópiák modulációjának lehetősége is csak erősíti az elbeszélés alapizotópiáját, nevezetesen az igazmondás játékaét, hiszen az egész elbeszélés is ebbe illeszthető. Az elbeszélés sem az, aminek első pillanatra látszott; miközben a valóság és az illúzió átmeneteit valósítja meg, valamely egyszerű történet elbeszéléséből keresztény parabolává válik.

A szöveg-szemiotikai gyakorlatok tehát hozzájárultak ahhoz, hogy választ adhassunk arra a kérdésre, miért és mennyiben kapcsolható Maupassant korának kulturális kontextusához, vagy más szóval "szociolektális univerzumához", továbbá, hogy milyen írás-típusok /"type d'écriture"/ jellemzik az elbeszélést, nevezetesen romantikus realista vagy klasszikus, de a gyakorlatok elsődleges célja továbbra is olyan egzakt terminológia és módszerek kidolgozása marad, amelyek a diszkurzív és narratív szintekkel kapcsolatban elősegíthetik a még homályban maradó mechanizmusok feltárását és főleg támpontul szolgálhatnak a további elemzéshez.

Probleme an realistischen Texten vorgenommenen semiotischen Übungen. Maupassant-Analyse von A.J. Greimas

A.J.Greimas Buch /Maupassant. La sémiotique du texte: exercices pratiques/ wird besprochen. Dabei wird gezeigt, auf welche Weise Greimas versucht, mit Hilfe seines semiotischen Systems Maupassants Erzähltexte als symbolistisch zu deuten.

Jegyzetek

- 1 A.J. Greimas: Maupassant. La sémiotique du texte: exercices pratiques, Seuil, Paris 1976
- 2 I.m. 9.
- 3 I.m. 10.
- 4 I.m. 11.
- 5 Greimas itt két vonatkozásban használja a "forikus" elnevezést. Egyrészt forikus konnotációval rendelkező figuratív kategóriákról beszél, amelyek vagy euforikusként vagy diszforikusként jelennek meg. Az elemzett elbeszélésben például a tér figuratív kategóriái a következő forikus konnotációval jelennek meg.:

$$\frac{/fent/}{/lent/} \sim \frac{diszforikus}{euforikus}$$

A /fent/ az elbeszélésben mint az Ég, illetve a Mont-Valérien /azaz a Rossz forrása/ szerepel, a /lent/ pedig mint a Nap /azaz ami melegével jó érzést kelt/ és a Viz /amely hallal, elelemmel, zsákmánnyal látja el az embereket/. Megjegyzendő, hogy az az állapot, amely sem diszforikus, sem euforikus, egy helyütt az aforikus elnevezést kapja.

Másodszor pedig olyan értelemben használja a szóbanforgó fogalmakat, miszerint a forikus elem megváltozása is képezhet valamiféle határt az elbeszélésen belül, tehát a szegmentumokra való bontás szempontjaként vehető fel. Ez az eset, amikor valamely állapot euforikusból diszforikusba megy át. A nyelvi kifejezés szintjén ez a következőképpen nyilvánul meg az elbeszélés egy bizonyos pontján:

$$\frac{"nevetni"}{/euforikus/} \text{ vs } \frac{/diszforikus/}{"felriadni"}$$

/A szövegben szó szerint: ...-reprint riant Morissot. Mais ils tressaillirent effarés .../

6 vö. az előbbi jegyzetet

7 I.m. 237.

8 I.m. 237.